

"УКРАЇНСЬКА" ТА "РОСІЙСЬКА" СЛОБОЖАНЩИНА: ПОЛІТИЧНІ КОРДОНИ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО РЕГІОНУ

У статті розглядаються підходи і концепції сучасних українських дослідників, які застосовуються щодо дослідження Слобожанщини як історико-етнографічного регіону. Зазначається, що побудова дослідження в межах політичного поділу регіону порушує принцип історизму й негативно впливає на комплексне вивчення етнографічних особливостей краю.

Ключові слова: Слобожанщина, історико-етнографічний регіон, територіальні межі.

Проблема співвіднесення політичних, історичних назв і назв історико-етнографічних регіонів у сучасних українознавчих дослідженнях стоїть дуже гостро, оскільки до цих пір дослідники намагаються звертатися до надбань радянської історіографії й оперують у своїх дослідженнях здебільшого імперськими адміністративними визначеннями. Вперше проблему відмінних підходів до визначення історико-політичних і етнографічних регіонів підняв Степан Макарчук, він намагався критично поглянути на тенденції в сучасних дослідженнях, за якими деякі території історико-етнографічних регіонів вводяться до наукового обігу виключно за офіційним адміністративним поділом. Політичний статус різних частин одного і того ж історико-етнографічного регіону завжди наштовхує окремих дослідників на ототожнення політичних реалій із етнографічними особливостями.

Зазначимо, що на відміну від інших етнічних земель, Слобожанщина колонізувалася українцями в доволі короткий історичний термін. Виходячи з цього, С.Макарчук пропонує розглядати географічні межі історико-політичного та історико-етнографічного регіону Слобожанщина як тотожні¹, але, на жаль, не конкретизує їх просторові кордони.

Українські державні кордони зовсім не співпадають з межами етнічних земель українців, східні масиви є найбільші за площею, з тих, які відійшли до земель сусідніх держав². Невідповідність адміністративного поділу з етнічним розселенням особливо негативно вплинула на вивчення етнографічних особливостей Слобожанщини як єдиного історико-етнографічного регіону.

Таким чином, метою нашого дослідження є критика підходів до розгляду етнографічних особливостей Слобожанщини крізь призму політичного районування. Предметом нашої статті є дослідження конструювання "сталих етнографічних особливостей", які утворилися завдяки перебуванню історико-етнографічного регіону Слобожанщина в політичних межах двох країн. Маємо визначити роль, яку відіграв адміністративний поділ регіону впродовж трьох століть на етнографічне вивчення Слобожанщини як історико-етнографічного регіону і окреслити фактори, що вповільнюють науковий пошук у питання комплексного дослідження східних етнічних земель українців.

Виходячи з цього, проблематикою нашого дослідження є відсутність сталих уявлень про межі Слобожанщини. Побічною проблемою постає намагання ототожнити її межі з історико-політичним утворенням Слобідська Україна, яка першопочатково стала основою для утворення Слобожанщини³. У сучасних етнічних дослідженнях загострюється тенденція синонімізації назв Слобожанщина та Слобідська Україна в якості назви історико-етнографічного регіону⁴.

Зауважимо, що така плутанина спричинена тим, що більшість дослідників з радянського часу, користуючись історико-політичним підходом розглядають карту слобідських полків XVII ст., що була створена Дмитром Багалієм, в якості території історико-етнографічного регіону Слобожанщина, хоча історико-етнографічний регіон остаточно сформувався лише у XIX ст. Маємо визнати, що географічні рамки цього найсхіднішого регіону українства не були

зафіксовані у жодному з дореволюційних досліджень. Це питання не піднімається навіть у канонічній роботі Миколи Сумцова "Слобожани". Першою спробою конкретизувати цю межу стала невелика замітка Дмитра Багалія⁵. Північний кордон регіону потому ще неодноразово ставав предметом дослідження в етнографічних роботах⁶, що свідчить про актуальність цієї проблеми в сучасній етнографії. За останнє десятиріччя з'явилися теоретичні роботи, в яких були більш-менш уточнені просторові рамки Слобожанщини, як історико-етнографічного регіону⁷. Неоціненними стали матеріали польової роботи, що були отримані на території південних районів Белгородщини. Вони не розділяються в етнографічному плані від сіл північної Харківщини (Вовчанського, Золочівського, Харківського районів). Виходячи з цього, Валентиною Сушко піднімається проблема створення загальної бази даних щодо етнографічної спадщини Слобожанщини навіть у реаліях XXI ст., оскільки сучасні етнографічні дослідження фіксують відсутність культурної межі між українцями, що живуть по різні боки державного кордону⁸.

Надбання науковців, що комплексно досліджували історико-етнографічний регіон, начебто, мали заповнили білу пляму в уявленнях щодо територіальної цілісності регіону в умовах штучних адміністративних розділень. Але в сучасній українознавчій науці не тільки відсутні монографічні роботи, щоб характеризували етнічні особливості регіону, але, як виняток, постають роботи, що досліджують історико-етнографічний регіон Слобожанщина в межах певного предмету дослідження. Тільки за такими дослідженнями ми можемо скласти комплексне уявлення про побутування певного явища на усій території регіону, дослідити його еволюцію⁹.

Усе частіше стикаємося з конструюванням усвідомлення окремішності й неможливості з'єднання в етнографічному описі тих частин Слобожанщини, які зазнали адміністративного від'єднання: в якості історико-етнографічного регіону Слобожанщина розглядається лише та територія, що адміністративно належить сучасній державі Україна. Здебільшого ці територіальні межі інколи корегуються і визначаються дослідниками, виходячи із власних потреб, найчастіше застосовується огляд слобожанських земель як таких, що обмежуються певною адміністративною областю – Сумщиною, Харківщиною, Луганщиною, зрідка частинами Белгородщини, Курщини чи Воронежчини. Здебільшого дослідники вдаються до просторового означення терміном "слобожанська" території, яка більш-менш дотична до Харкова, зазвичай в сучасних межах області. Але варіацій щодо трактування територіальних меж історико-етнографічного регіону маємо безліч. Наприклад, у роботі Олени Титар під слобожанською ідентичністю розуміється комплекс практик "*населення Слобідської України, Слобожанщини, Харківщини, Сумщини XVII – XXI ст.*"¹⁰.

У сучасних студіях з фольклору простежується тенденція, за якою дослідники намагаються користуватися штучним, як на наш погляд, терміном "центральна Слобожанщина", який самими дослідниками ототожнюється із територією Харківщини і ніякими діалектологічними особливостями, окрім кордону області, не пояснюються¹¹.

Поміж іншим, потрібно зауважити, що деякі сучасні науковці починають впевнено сумніватися в українській приналежності Слобожанщини. Наприклад, розповсюджена теза про те, що навіть "центральна Слобожанщина" не є етнічною територією українців, а всього тільки "*українсько-російське пограниччя, тобто колишні землі гетьмана Мазепи, які після його поразки були густо заселені росіянами*"¹². Таким чином, наявна ще одна проблема щодо вивчення історико-етнографічного регіону – українські дослідники не вважають ці землі етнічними територіями українців, стало пропонують говорити про Слобожанщину як про суцільну етнічне черезсмужжя, перебільшуючи кількісний і якісний вплив росіян-переселенців у житті регіону.

Як продовження тенденції політичного районування в науковій літературі з'явився тавтологічний термін "*Українська Слобожанщина*", введений до науково обігу Сергієм Швидким¹³. З огляду на це, не зрозуміло, чи сумнівається дослідник в тому, що Слобожанщина є етнічними українськими землями, чи наполягає на тому, що ми маємо територіально обмежити регіон межами сучасних державних кордонів і виокремити вивчення "російської" Слобожанщини в українознавчих студіях.

Наполягають на окремішньому вирішенні проблем дослідження різних районів Слобожанщини ще низка дослідників, але вони поділяють її не так категорично як "російську" та "українську" частину, а визначають як "південну" та "північну" частини Слобожанщини¹⁴, хоча такий поділ за сторонами світу суто умовний – більшість східних територій відійшли до сусідньої держави.

У сучасній українській науці все ширше розгортається тенденція розгляду цих земель, що відійшли за адміністративним поділом до РФ як окремих і з того таких, що мають відмінності від інших територій Слобожанщини. Такий приклад подає нам дисертаційне дослідження "Етнокультура українців Північно-Східної Слобожанщини в другій половині ХХ – на початку ХХІ століть"¹⁵. Спираючись на визначення І.Мацієвського щодо маргіналізації земель, що опиняються в зарубіжжі¹⁶, дослідниця намагається вивчати етнічні особливості в розрізі національних. Таким чином, в цьому дослідженні нехтується співставленням отриманого етнографічного матеріалу з іншими частинами Слобожанщини. Робота позбавлена комплексного підходу і не спрямована на порівняння матеріалів, за допомогою яких можна довести окремішність/єдність цієї гілки етносу від інших районів Слобожанщини другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

До подібних спроб потрібно віднести і статтю Олени Піскун, яка нарізно від колонізації регіону загалом розглядає етапи заселення "північної" Слобожанщини. Вона навіть визначає "унікальність" і "окремішність" цього процесу на означених територіях¹⁷.

Такий стан речей не тільки вповільнює процес дослідження краю, а й впливає на затвердження концепцій превалювання політичного чинника над етнічним, а також першопочаткової окремішності земель, які зазнали в 1917 р. адміністративного поділу. У наукових роботах закріплюється думка щодо необхідності різних підходів у вивченні етнографічної спадщини населення історико-етнографічного регіону Слобожанщина, умовно розділеного лінією державного кордону. Використання політичних маркерів у етнографічних дослідженнях призводить не тільки до термінологічної плутанини, але якісно знижує їхній науковий рівень – оскільки дослідники не розуміють відмінності між термінами "етнос" і "нація". Таким чином, сучасна історіографія все частіше розділяє межі політичного й історико-етнографічного регіону "Слобожанщина", штучно звужуючи територію останнього. Але маємо нагадати, що підтримування цієї концепції порушує принцип історизму, адже регіон з XVII до початку XIX ст. сформувався як цілісний масив українських етнічних земель.

¹ Макаруч С. Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесення // Народознавчі зошити. – 2001. – Вип. 3. – С. 388 – 393.

² Сергійчук В. Слобожанщина в етнотериторіальних змаганнях українців XVII – ХХ століть // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 4. – С. 25 – 32; Капелюшний В. Державні кордони та етнічні межі України: минуле та сьогодення // Етнічна історія народів Європи. – 2008. – Вип. 24. – С. 5 – 11.

³ Доклад. див.: Аксьонова Н.В. До питання про вживання термінів "Слобожанщина" і "Слобідська Україна" // Проблеми історії та археології України. Матеріали V Міжнародної наукової конференції, присвяченої 350-річчю м. Харкова і 200-річчю Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2004. – С. 94 – 95.

⁴ Ятищук О.В. Етнографічне дослідження Слобідської України в першій половині XIX ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.: Історія. – 2008. – Вип. 1. – С. 245 – 247; Парщик В.В. Ідентичність в умовах мультикультуралізму (на прикладі культури Слобідської України) // Вісник ХНУ імені В.Н.Каразіна. – 2010. – № 900 – II. Сер.: Теорія культури і філософія науки. – Вип. 41. – С. 86 – 92; Ятищук О. Розвиток етнографічних знань Слобідської України в XIX ст. / О. Ятищук // Наукові записки Тернопільського національного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Історія. – 2010. – Вип. 2. – С. 292 – 296; Сушко В.А. Міжнаціональні етнічні стереотипи (за матеріалами Слобідської України) // Збірник наукових праць. Серія "Історія та географія" / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – 2011. – Вип. 42. – С. 121 – 123.

⁵ Багалій Д. І. Історико-етнографічні і лінгвістичні матеріали про північний кордон УСРР з РСФРР // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої кафедри історії української культури. – 1930. – Т. IX. – Вип. 2. – С. 121 – 123.

⁶ Бережная С. В. К вопросу об определении северной границы Слобожанщины // Проблемы исторической демографии и исторической географии Центрального Черноземья и запада России. Материалы VI научной конференции. – Липецк, 1998. – С. 27 – 30; Аксьонова Н.В. Північна межа Слобожанщини: факти і зауваження // Багаліївські читання. Матеріали регіональної наукової конференції студентів і аспірантів, присвяченої 150-річчю з дня народження академіка Д.І.Багалія. 6 листопада 2007 року. – Харків, 2007. – С. 16 – 17.

⁷ Аксьонова Н.В. О территории историко-этнографического региона "Слобожанщина": проблема

исторического становления и формирования границ // Белгородский историко-археологический сборник. – Белгород, 2004. – С. 98 – 111; Сушко В. До питання про визначення територіальних меж Слобідської України // Десяті Сумцовські читання. – Харків, 2005. – С. 15 – 16.

⁸ Сушко В.А. Етнографічні дослідження Слобожанщини на початку ХХІ ст. // Українська культура: проблеми і перспективи: матеріали науково-практичної конференції присвяченої Року культури в Україні 28 жовтня 2003 р. – Харків, 2004. – С. 32

⁹ Метка Л.О. Гончарство Слобожанщини в другій половині ХІХ – першій половині ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 – етнологія. – К., 2006. – 16 с.; Сушко В.А. Поховальна обрядовість українців Слобожанщини ХІХ – ХХІ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 – етнологія. – К., 2006. – 19 с.; Аксьонова Н.В. Міфо-ритуальні основи дитячих ігор (на матеріалах Слобожанщини кінця ХІХ – початку ХХ століття): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.05 – етнологія. – К., 2007. – 20 с.

¹⁰ Титар О.В. Культура Слобожанщини: проблеми національно-культурної ідентичності. – Харків, 2006. – 240 с. – табл. С. 7

¹¹ Плетнєва О.Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. – Харків, 2004. – 20 с.; Сердега Р.Л. Лексика традиційного господарювання в говорах Центральної Слобожанщини (Харківщини): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. – Харків, 2005. – 20 с.; його ж. Програма для збирання етнолінгвістичних матеріалів у говірках Центральної Слобожанщини (Вірування, забобони, повір'я, прикмети). Ч.1: навчально-методичні матеріали для вузів. – Харків, 2008. – 47 с.; Сагаровський А.А. Антропогностики у "Діалектному словнику Центральної Слобожанщини (Харківщини)" // Вісник ХНУ імені В.Н.Каразіна. – 2009. – № 854. Сер.: Філологія. – Вип. 57. – С. 169 – 174; Асаула М.М. Лексика "дитячого спілкування" у говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. – Харків, 2011. – 20 с.

¹² Неїло І.В. Народна проза Куп'янщини у записах Петра Іванова: сюжет, мотиви, образ: автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.01.07 – фольклористика. – К., 2005. – 18 с.

¹³ Швидкий С. Фактори формування та розвитку духовної культури населення української Слобожанщини // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 6. – С. 31 – 40; його ж. Місце та роль народних лікарів у формуванні медичної культури Української Слобожанщини у ХІХ – початку ХХ ст. // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 51. – С. 36 – 40.

¹⁴ Швидкий С.М. Традиційна народна медицина українців південної Слобожанщини: історія розвитку, сучасний стан, регіональна специфіка: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 – етнологія. – К., 2001. – 18 с.; Бердута М.З. Еволюція головних уборів у російських і українських селах північних районів Слобожанщини ХVІІ – ХVІІІ ст. // Краєзнавство. – 2003. – С. 111 – 114; Сушко В.А. Південна Слобожанщина як об'єкт етнографічного дослідження наприкінці ХІХ – на початку ХХІ ст. // Україна в етнокультурному вимірі століть. Збірник наукових праць. Вип. 2. – К., 2012. – С. 44 – 45.

¹⁵ Воропай М.В. Етнокультура українців Північно-Східної Слобожанщини в другій половині ХХ – на початку ХХІ століть: автореф. дис. ... канд. іст. наук 07.00.05 – етнологія. – К., 2009. – 18 с.

¹⁶ Мацієвський І. Наукова та культурницька проблематика маргінальних українських етноісторичних масивів сучасного зарубіжжя // Матеріали до української етнології. – 2002. – Вип. 2 (5). – С. 153 – 157.

¹⁷ Піскун О.О. Північна Слобожанщина: на межі двох етносів. Особливості заселення регіону // Україна в етнокультурному вимірі століть. Збірник наукових праць. Випуск 2. – К., 2012. – С. 167 – 176.

В статье рассматриваются подходы и концепции современных украинских исследователей, применяемые для изучения Слобожанщины как историко-этнографического региона. Отмечается, что построение исследования в рамках политического деления региона нарушает принцип историзма и негативно влияет на комплексное изучение этнографических особенностей края.

Ключевые слова: Слобожанщина, историко-этнографический регион, территориальные рамки.

The article examines the approaches and concepts of modern Ukrainian researchers which are used to study Slobozhanshchyna as a historical and ethnographic region. It is noted that the construction of research within the political division of the region violates the principle of historicism and the negatively impact on the comprehensive study of ethnographic features of the region.

Keywords: Slobozhanshchyna, historical and ethnographic region, territorial limits.